

Brussel: Dialect in stad en rand

1. In december 1993 werd in de Vrije Universiteit Brussel een colloquium gehouden over het thema "de Brusselse rand". Het was o.m. de bedoeling na te gaan "hoe de taalverhoudingen er de voorbije decennia werkelijk geëvolueerd zijn". In de eerste plaats werd daarbij natuurlijk gedacht aan de relatie Nederlands — Frans en in de meeste gevallen wordt met "Nederlands" de standaardtaal bedoeld. Ons werd gevraagd een bijdrage te schrijven over hoe het in het gebied Brussel (stad en rand) gesteld is met de dialecten: wat is de relatie tussen het dialect (c.q. de dialecten) van Brussel en die van het randgebied? Kan er sprake zijn van een "Brussels dialect" (d.w.z. een dialect van de 19 gemeenten) dat zich duidelijk onderscheidt van de dialecten die in de randgemeenten worden gesproken? Wij zullen proberen op die vragen een antwoord te geven.

2. De gegevens over het dialect van Brussel (en in het verleden bedoelde men daar niet mee de 19 gemeenten, maar de stad zelf en de daarbij aansluitende verstedelijkte gedeelten van de agglomeratie) zijn vrij schaars. Toch heeft het onderzoek van wat men nu **urban vernacular** noemt (zeg maar: stadstaal) in Vlaanderen een lange traditie, vooral omdat Vlaamse dialectologen, in tegenstelling tot hun buitenlandse collega's, de studie van stedelijke dialecten boven die van plattelands-talen bleken te verkiezen.

2.1. Internationaal gezien moest op de doorbraak van de sociolinguïstiek worden gewacht opdat de taal van stadsbewoners een populair onderzoeksobject zou worden. Labov (1966) in New York en Milroy (1981) in Belfast zijn overigens twee methodologische mijlpalen, de eerste voor de zgn. correlatieve sociolinguïstiek, de andere voor de netwerkenmethode. In de laatste jaren verschenen in Duitsland studies waarin de taal van grote stedelijke agglomeraties als Frankfurt (Brinkmann 1986) en Berlijn (Dittmar 1988) in de diepte wordt onderzocht, o.m. met conversatieanalysetechnieken. In al deze gevallen is variatieonderzoek heel duidelijk de bedoeling, d.w.z. dat de taal van kleine of grote, al dan

niet met mekaar in relatie staande groepen proefpersonen vergeleken wordt met wat elders in de stad of het land wordt gesproken. Wat alle genoemde steden gemeen hebben is nl. dat ze, hoewel ze op het niveau van codes of registers een heel gediversifieerd beeld kunnen vertonen, stricto sensu eigenlijk ééntalig zijn, dat, m.a.w., alle onderzochte taalvariëteiten binnen het diasysteem van één taal vallen. Het Nederlandse taalgebied is, wat dergelijke studies betreft, niet erg productief gebleken. Hagen, Goossens & Van Hout (1992), die een themanummer van *Taal en Tongval* aan "Stadsdialecten" hebben gewijd, constateren terecht dat de oogst voor Nederland karig is en dat "voor Vlaanderen ... moderne stads-taalstudies in grotere steden geheel ontbreken" (o.c., p. 8).

2.2. Wat inwoners van meertalige steden gemeen hebben en wat hen van anderen onderscheidt is precies dat hun taalgedrag en taalgebruik steeds op één of andere manier door de aanwezigheid van een andere taal wordt beïnvloed. Dat ligt voor de hand voor die inwoners die meer dan één taal gebruiken, maar dat geldt ook voor de meest "ééntalige" bewoners van zo een agglomeratie. De contactsituatie is inderdaad zo doorslaggevend dat ieders taalgedrag er invloed van ondervindt. Het onderzoek dat op grond van de bovenstaande overwegingen in verband met Brussel werd gedaan wordt samenvattend besproken in Willemyns (1989).

2.3. De dialectologen, die zich tot het begin der jaren zestig van deze eeuw nogal in de marge van de mainstream linguistics bewogen, konden zich wel voor Brussel interesseren, maar voor hen was die taal niet meer of minder aantrekkelijk dan die van Gent, Antwerpen, Brugge, Leuven of Aarschot. Over al die plaatsen verschenen, sinds het einde der negentiende eeuw, dialectologische studies. Het toeval wil dat diegene, die wel op het idee kwam het Brussels te beschrijven niet de meest begaafde van zijn gild was: Mazereels *Klank- en vormleer van het Brusselsch Dialect* (Mazereel 1931) vertoont zowel methodologische als — helaas — ook factuele tekortkomingen, dat het Brussels één van de minst goed beschreven Zuidnederlandse stadsdialecten is. Op verzoek van het "Centrum voor de interdisciplinaire studie van de Brusselse taaltoestand" schreef Van Loey (1979) een artikel over de fonologie van het Brussels, zodat we er althans op dat deelgebied nu iets beter voorstaan. Ook S.de Vriendt en D.Goyvaerts leverden daar, op een ander colloquium van dat "Centrum" een bijdrage over (De Vriendt & Goyvaerts 1989a; zie ook De Vriendt & Goyvaerts 1989b).

2.4. Uit de activiteit van de Westeuropese dialectologen tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw blijkt dat er overal elders grote schroom aan de dag gelegd werd t.a.v. het onderzoek van stadsdialecten en men zich bij voorkeur op de dialecten van kleinere plaatsen toelegde. Die schroom was vooral door methodologische overwegingen te verklaren: zowat overal in Europa waren de dialecten al uit de grote stedelijke

agglomeraties aan het verdwijnen en bovendien wist men nauwelijks raad met de geografische en sociale variatie, die ook binnen één en dezelfde stad bleek op te treden. Voor Vlaamse dialectologen speelde dat eerste bezwaar eigenlijk niet en aan het tweede tilde men (terecht of ten onrechte) niet zo zwaar. Achteraf bekeken kan men zich daarover verheugen, omdat een aantal belangrijke studies anders niet zouden zijn ontstaan. Toch is het niet zo, dat deze activiteit een min of meer algemene methodologie voor het onderzoek van stadsdialecten heeft opgeleverd, omdat Vlaamse dialectologen het dialect van Antwerpen bv. nauwelijks anders onderzochten dan dat van, pakweg, Poederlee. In ieder geval hebben de Vlaamse dialectologen zich na Mazereels studie lange tijd niet meer voor het Brussels geïnteresseerd. Dat in Brussel niet enkel een Brabants dialect werd gesproken en dat er in Brussel ook andere interessante dingen beschreven konden worden, dan alleen maar dialectstructuren, daar zou men pas later aan denken (Baetens Beardsmore 1971).

2.5. Over de dialecten van de zgn. randgemeenten is zo goed als niets verschenen, zodat het niet zo makkelijk zal zijn op de bovengestelde vragen te antwoorden.

3. Op het eerste gezicht is men geneigd de vraag of er een Brussels stadsdialect bestaat dat zich duidelijk van de "randdialecten" zou onderscheiden negatief te antwoorden. Weijnen (1958, 84) citeert instemmend Pauwels die het een wezenstrek van het stadsdialect noemt "dat zijn verbreiding ophoudt bij de stadspoorten". Nu kan men inderdaad vaak vaststellen dat "de stad" anders spreekt dan het omliggende platteland en in Weijnen (1958) worden een hele reeks voorbeelden geciteerd van steden waarvoor dat inderdaad geattesteerd is. Ook Goossens (1992) toont met een aantal voorbeelden aan dat "steden vaak gaten op de kaart" vormen en heeft het in dat verband ook over Brussel, zonder dat hij echter preciseert wat hij met "Brussel" bedoelt. Van een omliggend platteland kan echter in de Brusselse situatie al lang geen sprake (meer) zijn. Allerlei plaatsen om Brussel heen en tot vlak bij de vroegere stadswallen hebben historisch een belangrijke rol gespeeld en waren uitgegroeid tot betrekkelijk grote entiteiten: Molenbeek, St.-Joost, Schaarbeek, Elsene, St.-Gillis hadden in het midden van de 19de eeuw al tussen 5.000 en 10.000 inwoners.

Dat er, zoals om andere steden, een zekere invloed van de stad is uitgegaan, die zich geleidelijk tot meer omliggende plaatsen heeft uitgestrekt, ligt voor de hand. Er is echter geen reden waarom die invloed zich precies tot die 18 gemeenten, die thans het hoofdstedelijke gebied vormen, zou hebben uitgestrekt of beperkt. De "negentien gemeenten" vormen een vrij recente administratieve entiteit (St.-Agatha-Berchem, Evere en Ganshoren werden bv. pas in 1954 officieel bij Brussel aangehecht) en bovendien is het zeker zo dat het criterium voor aanhechting nooit dialectische overeenkomst is geweest. Een vraagstelling als de bovenge-

noemde, die niet op dialectologische criteria maar op een voor de dialectoloog volkomen irrelevante administratieve groepering berust, kan dus nauwelijks anders dan een negatief antwoord opleveren. Dat is nog evidentier omdat het aannemelijk is dat tussen Brussel en de andere plaatsen en tussen die plaatsen onderling in dezelfde mate verschillen (hebben) bestaan, als elders in Vlaanderen, waar het dialect van elke plaats eigen, voor autoctonen herkenbare, kenmerken bezit. Dit wordt overigens door Mazereel (1931, 13) bevestigd.

Allerlei factoren, o.m. de aantrekkingskracht en de uitstraling van de hoofdstad, het samengroeien van Brussel met de omliggende gemeenten, de grotere mobiliteit dan op het platteland en in kleine steden enz. hebben ongetwijfeld kunnen bijdragen tot een geleidelijke homogenisering van het dialectgebruik. Maar ook hier lijkt het onwaarschijnlijk dat dit proces precies bij de huidige, louter administratieve grens der 19 gemeenten zou zijn gestopt. Wel is het zo dat het zich steeds verder uitspreken van de agglomeratie (d.w.z. zowel de feitelijk toenemende verstedelijking als de administratieve aanhechting van steeds weer nieuwe gemeenten) min of meer parallel verloopt met de achteruitgang van het Brusselse dialect (door verfransing en, in mindere mate, de vooruitgang van de standaardtaal en de "import" van andere Vlaamse dialecten). Enigszins verrassend is daarom het gevoel van samenhang van de dialectspreekende Brusselaars: hoofdstedelingen, of ze nu in het centrum, in het westen (bv. Molenbeek), het noordoosten (bv. Schaarbeek) of het zuiden (bv. Ukkel) wonen, noemen hun dialect *Brussels* en nooit Molenbeeks, Schaarbeeks of Ukkels. Even buiten de stad is het net andersom: in Alsemberg, Schepdaal of Zaventem wordt het plaatselijke dialect Alsembergs, Schepdaals of Zaventems genoemd en nooit Brussels. Dat dit niet een vage intuïtie is wordt o.m. bevestigd door Mazereel (1931, 10), die vaststellen kon "dat ik hier te doen had met een zelfde dialectcentrum". Men doet er echter goed aan te bedenken dat, wat voor Mazereel toen "Groot Brussel" was, uit 12 gemeenten bestond. Hier kan al worden opgemerkt dat uit een onderzoek van de verder nog te vermelden kaarten blijkt, dat door Brussel geen "zware" isoglossenbundels lopen. Typologisch gezien behoren Brussel en de omliggende regio tot het "zuidwestbrabantse dialectgebied" en geen enkele van de bestaande overzichtskaarten der Nederlandse dialecten trekt een belangrijke grens (isoglosse) door het in dit artikel onderzochte dialectlandschap. Goossens (1992, 45) zegt, in het raam van zijn "stedennetwerk"-theorie, het volgende: "Brussel vormt een primaire cluster met een aantal Zuidwestbrabantse dialecten spreekende steden die er een ring rond vormen. Deze zijn de Dendersteden Aalst, Dendermonde, Ninove en in mindere mate ook Geraardsbergen in het westen, Mechelen in het noorden, Leuven in het oosten en Halle in het zuiden. Het middelgrote karakter van de steden Aalst, Mechelen en Leuven brengt met zich mee dat stukken van de ring vaak een afweerhouding tegen Brusselse vernieuwingen vertonen. Doen ze echter met Brussel mee, dan is het hek dat de vernieuwingen tegenhield, van de dam en kunnen deze zich snel over het grootste deel van

het Vlaamse land verspreiden". Vanzelfsprekend geldt deze opmerking vooral de diachrone taalontwikkeling.

4. Een diepgaand onderzoek van de huidige dialectologische situatie in de randgemeenten is in principe mogelijk, maar zou ongetwijfeld veel tijd vergen. Een gelijkaardig onderzoek binnen en in elk der 19 gemeenten zou allicht op onoverkomelijke bezwaren stuiten. O.m. door de verfransing, de Vlaamse immigratie, de zeer grote mobiliteit, het slopen van hele buurten (vaak volksbuurten met veel dialectsprekers) lijkt het bijna ondoenlijk nog voldoende sprekers van ("echt") Molenbeeks, Ukkels, Elsens enz. te vinden. Om die reden is onderhavig verkennend onderzoek gebaseerd op materiaal dat weliswaar verre van ideaal, maar wel onmiddellijk beschikbaar is, t.w. de gegevens uit de "Dialect Atlas van Vlaams Brabants", door Vangassen in de "Reeks Nederlandse Dialectatlassen" gepubliceerd. Deel 2 van die "Atlas" omvat 150 dialectkaarten, die we voor deze publicatie hebben bestudeerd. Het gekarteerde gebied strekt zich uit van de taalgrens tot Mechelen in het noorden, en van Ternat in het westen tot Leuven in het oosten. Wij zijn ons ten volle bewust van de gebreken die inherent zijn aan de door ons gekozen werkwijze en een van de meest voor de hand liggende is wel dat we hier met materiaal te maken hebben, dat zestig jaar geleden werd verzameld. Maar, zoals als gezegd, een andere oplossing zagen wij niet: aan de bovengenoemde praktische problemen moeten immers nog enkele van methodologische aard worden toegevoegd. Er bestaat, om de genoemde historische redenen, inderdaad geen "dialectgebied Brussel" meer in de eigenlijke zin van het woord. Een onderzoek van de in Brussel gesproken Nederlandse dialecten is principieel mogelijk, maar dan niet op de traditionele manier waarbij de geografische oorsprong, gerelateerd aan de woonplaats van de proefpersonen centraal staat. Binnen een ruimer (socio)linguïstisch onderzoek van de Brusselse taalsituatie bestaat natuurlijk wel de mogelijkheid om ook de plaats en de functie van dialect(en) te behandelen, maar dat is niet waar we het hier in de eerste plaats over willen hebben. Een (op grond van hedendaags materiaal) traditioneel dialectgeografisch onderzoek kan nog wel in de rand, maar als we dat doen staan we met een methodologische discrepantie tussen materiaalverwerving en -verklaring in beide gebieden. Ook dat is een verklaring voor onze keuze voor materiaal uit de dialectatlas.

5. Wat bij de bestudering van de foneemsystemen in het boven beschreven onderzoeksgebied vooral opvalt is een verschil in het systeem der lange vocalen tussen (een groot deel van) Brussel en het omringende Vlaamsbrabantse gebied. Daar wordt in het vervolg de meeste aandacht aan besteed. Andere interessante verschijnselen, o.m. de [R]-uitspraak blijven niet onvermeld.

De isofonen vallen meestal niet samen met de grens van de 19 gemeenten. Bovendien moeten gebieden onderscheiden worden met verschillende omvang:

- in een klein gebied, dat bijna met de Brusselse agglomeratie samenvalt, wordt “maken” met [u.] uitgesproken en “koud” en “blauw” met een [ɔ^u]-diftong. Daarbuiten hoort men resp. [ɔː] ([mɔːkə], [mɔəkə], [mɔ^ukə]) en een monoftong [ɔː], [kɔːt] ten zuiden van Brussel, [aː], [kaːt] elders. Volledige samenval met de grenzen van Brussel is er niet: de laatste toegevoegde gemeenten (Berchem, Ganshoren, Evere) evenals St.-Lambrechts-Woluwe en Laken vallen buiten dit gebied.
- nog kleiner is het gebied met huig-[R], nl. Brussel, Molenbeek, Koelkelberg, Laken, Evere, St.-Joost, Schaarbeek, Etterbeek, Elsene en Vorst. Opvallend is dat er geen correlatie aanwijsbaar is met het tijdstip van samengroeien van de agglomeratie. Dit [R]-gebied valt zelfs niet samen met wat Gubin (1978, 37) beschouwde als "l'unité bruxelloise du siècle dernier, c'est-à-dire Bruxelles-ville et ses huit communes suburbaines, considérées à l'époque comme faubourgs: Anderlecht, Etterbeek, St.Gilles, Ixelles, St.Josse, Laeken, Molenbeek et Schaerbeek".
- een groter samenhangend gebied omvat dezelfde Brusselse kern, plus de streek ten zuiden van de agglomeratie. Dit gebied strekt zich in het westen uit van het zuiden van het Pajottenland en de Zennevallei tot in het oosten de hoek gevormd door de Dijle en de taalgrens. Kenmerken van dit gebied zijn:
 - [o.] (roepen), daaromheen [u];
 - [e.] (gieten), daaromheen [i];
 - [ø.] (zoeken, vuur), daaromheen [y].

Binnen dezelfde "klok" treden verder de volgende typische vormen op:

- [bɛdə](bed) tgo. [bɛr(a)] in het westen, [bet] in het oosten;
- [dɔʃə](Duitsers), tgo. [dɔʃkən] in het westen, vormen met [ts] in het noorden en oosten
- [pupa](vader) tgo. “vader” in het hele omliggende gebied

Interessant is dat de westelijke grens van dit gebied ook samenvalt met de zgn. "n-apocoperingslijn", die het gebied begrenst waar in o.m. infinitieven, meervouden van substantieven en werkwoorden de auslauts- "n" wegvalt.

- ongeveer hetzelfde klokvormige gebied (met uitzondering van Ukkel, Linkebeek, Beersel, St.-Genesius-Rode, Dworp en Alseberg) heeft ook als kenmerk dat in woorden met oorspronkelijk een Oudgermaan-

se "au" een [y.] optreedt (bv. in "ook", "wonen", "dopen" enz.), die contrasteert met de [u.] die in zulke gevallen in het omliggende gebied wordt gehoord.

6. De conclusies uit dit summiere onderzoek moeten luiden:
- 6.1. er is inderdaad geen homogeen gebied dat uit de 19 gemeenten zou bestaan en zich tegenover de rand zou afzetten;
- 6.2. het typische systeem van de lange vocalen en de [R]-uitspraak komt (bijna "volmaakt") voor in een kern, niet van 19, maar van een twaalftal centrale gemeenten
- 6.3. Het volledige systeem van de lange vocalen kan als volgt worden voorgesteld:

L.	{ een geheel teken	y.	{ brood groot oor	u.	{ maken gaan haak
e.	{ gieten tien bier	ø.	{ zoeken nieuw broer	o.	{ broer roepen doen
ε.	{ ver kar paard				
		a.	{ vrouw brouwer houden		

7. Ten aanzien van de dialectgeografische positie van Brussel moet in de eerste plaats worden herhaald dat Brussel de meeste zuidwest-brabantse taalkenmerken met het randgebied deelt en kan verder tentatief, d.w.z. op grond van het hier gebezigde materiaal, het volgende worden gezegd:
- 7.1. In een aantal gevallen is op de kaarten de "oude" west-oost-grens te zien, d.w.z. ruwweg die tussen Vlaamse en Brabantse verschijnselen. Die grens loopt ten westen van Brussel;
- 7.2. bij een aantal verschijnselen staat Brussel op een westelijk, bij andere op een oostelijk standpunt. Een voorbeeld van het eerste is kaart 148 uit Vangassens atlas voor "terugkomen", waar Brussel

- het westelijke "weer"-type heeft, tegenover het oostelijke "vrum"- of "terug"-type. Een voorbeeld van het tweede is kaart 73 uit diezelfde atlas ("helft"), waar Brussel tot het oostelijke type mét "f" behoort, dat contrasteert met het westelijke type zonder "f";
- 7.3. Het bovengenoemde klokgebied dat, in zijn grootste configuratie grofweg tussen Zenne en Dijle ligt, zou het eigenlijke uitstralings-areaal van een "Brussels" gebied kunnen zijn. Of Brussel daarbij als kernpunt mag worden beschouwd, kan echter op grond van het kaartbeeld niet met zekerheid worden vastgesteld. Of het in de onderzochte gevallen om innovaties gaat en welke rol Brussel daarin zou hebben gespeeld, kan evenmin worden gedetermineerd.
- 7.4. Of het algemeen geldende beeld dat bij taalvernieuwing stadsdialecten veel meer dan plattelandsdialecten door ontlening aan de standaardtaal worden beïnvloed (De Schutter 1992, 139) ook geldt voor de Brusselse dialecten vs. de randdialecten, kan op grond van ons onderzoek worden bevestigd noch ontkend.
8. We willen dit artikel afronden met enkele beschouwingen in verband met het in het begin van onze uiteenzetting vermelde dialectverlies, dat zowel Brussel als de rand heeft getroffen, maar dan wel op een verschillende manier en met nogal uiteenlopende consequenties. Bij dialectverlies en de manier waarop die verloopt kan men in principe een aantal factoren onderscheiden, die we, in navolging van Willemyns (1995) kort als volgt kunnen beschrijven.
- 8.1 In de eerste plaats speelt de sociale factor een rol. De langzame groei van een standaardtaal leidt eerst tot een diglossische, resp. "bilinguale" situatie bij die sociale bevolkingsgroep, die überhaupt voor het ontstaan van een standaardtaal "verantwoordelijk" is: d.w.z., de hoger geschoolde en sociaal beter gesitueerde groep. Op die manier is het uitgangspunt geschapen, om zich ook door taalgebruik van de andere bevolkingsgroepen te onderscheiden. Langzaam maar zeker wordt dialectgebruik dan tot een kenmerk van de anderen, de niet zo goed gesitueerde klassen. Dat is overigens niet de enige reden voor die langzame sociale onderwaardering van het dialect; door diegenen die een "upward social mobility" nastreven wordt de standaardtaal als een inherent kenmerk van de te imiteren klassen of groepen beschouwd en dus probeert men hun taalgebruik over te nemen of te imiteren. Op die manier zijn de voorwaarden tot stand gebracht voor de rol van standaardtaal en dialect als klassekenmerken. Men kan met Mattheier akkoord gaan, dat "die wirklichen schichtspezifischen Unterschiede im Sprachgebrauch in den Differenzen im Varietätenspektrum liegen, in dem Spektrum der sprachlichen Möglichkeiten, das einer sozialen Person ... zur Verfügung steht" (Mattheier 1990, 68). Het zal wel duidelijk zijn dat in een tweetalige stad, die een verfransingsgeschiedenis zoals die in Brussel heeft gekend, wat hier over de sociale waarde van dialect en standaardtaal wordt

gezegd, *mutatis mutandis* ook opgaat voor de sociale waarde van (Nederlands) dialect tegenover (Franse) standaardtaal.

8.2 In de tweede plaats is het geografische aspect relevant: omdat de bovengenoemde hoger geschoolde groepen in grotere mate aanwezig zijn in grotere steden dan op het platteland, en veeleer in een cultureel kerngebied dan in de periferie ervan zal men dialectverlies veel vlugger in een stedelijke omgeving vaststellen. Stadsdialecten zijn immers, zegt ook Münstermann (1992, 97) bij uitstek "sociaal markerend". Na "sociaal ondergewaardeerd" is "boers" het tweede kenmerk dat aan dialecten toegedicht wordt.

8.3 Verder speelt het zgn. "temporele" aspect een belangrijke rol. Daarmee wordt bedoeld dat dialectverlies bij jongeren pleegt te beginnen. Andere leeftijdsgroepen zijn er kennelijk minder gevoelig voor: enerzijds zal hier de invloed van de school meespelen, anderzijds blijken jongeren gevoeliger te zijn voor sociale trends en voor de prestigewinst, die door het spreken van de standaardvariëteit verkregen wordt. Uit vele enquêtes blijkt inderdaad, dat vooral jongeren uit de middle class wat hun taalgebruik betreft "trendy" reageren (Labov, 1966). Naarmate de oudere generaties verdwijnen, groeit dus de invloed van de standaardtaalsprekers en bepalen zij op hun beurt het taalgebruik van weer nieuwe groepen jongeren.

Ten gevolge van het dialectverlies op de drie genoemde manieren hebben steeds minder mensen nog persoonlijk contact met het dialect, zodat uitgesproken negatieve attitudes ontstaan, die steeds minder op persoonlijke ervaring berusten en als maar meer "overgeleverd" worden. Meestal weet men in de gebieden waar dialectverlies al aanzienlijk is zelfs niet meer dat in andere gebieden het dialect een volledig andere functie en status heeft en dus ook helemaal anders functioneert. De slechte faam van de dialecten in gebieden met standaardtalig overwicht versnelt nog het verliesproces en draagt bij tot het aantasten van de restgebieden.

8.4 En zo komen we tot de vierde factor die een rol speelt en de attitudes beïnvloedt, namelijk de "funktionele" factor. Men kan moeiteloos vaststellen, dat ook binnen één en dezelfde sociale groep het dialect niet ineens verdwijnt, maar eerst langzaam bepaalde functies verliest. In de eerste plaats wordt het dialect als niet passend in formele domeinen beschouwd: ook wie thuis nog dialect spreekt zal dat niet meer op het werk doen, wie met de bakker nog dialect spreekt, gebruikt het niet meer bij de arts of op het stadhuis enz. Wanneer dan ook bij minder geschoolden of bij lagere sociale groepen dialectverlies optreedt, dan gebeurt dat op net dezelfde manier. Dit leidt niet enkel tot verder prestigeverlies, maar vooral ook tot de overtuiging, dat dialecten eigenlijk gebreken vertonen, dat ze in steeds minder domeinen gepast zijn en uiteindelijk, dat men in het dialect "minder kan zeggen" dan in de stan-

daardtaal. Hoe meer men dat denkt, hoe meer deze overtuiging ook bewaarheid wordt: het dialect "atrofieert", men verliest zijn competence en zo wordt dit communicatiemiddel inderdaad van belangrijke communicatieve functies beroofd. [-formeel] is het kenmerk dat het langste blijft bestaan, en wanneer het dialect dan ook als [+ lagere klasse] en [- stedelijk] aangezien wordt, staat het op het punt helemaal te verdwijnen.

8.5. Hoewel dit "verliespatroon" overal speelt is het duidelijk dat bepaalde aspecten in bepaalde gebieden doorslaggevend zijn dan in andere en ook dat de specifieke situatie van bepaalde plaatsen voor specifieke, lokale ontwikkelingen kan zorgen. Zo wordt het dialectverlies in Brussel natuurlijk mee beïnvloed door de contactsituatie met het Frans. In dergelijke gebieden valt het vaker voor, dat de andere taal de rol gaat spelen die in het bovengenoemde schema de cultuurtaal te beurt valt, d.w.z. dat het Frans de taalvariëteit is die "wint" wanneer het dialect wordt opgegeven. Dat is vooral zo wanneer de endogene cultuurtaal er een prestigedeficit heeft t.a.v. de exogene cultuurtaal. Wat Philipps (1980, 55) voor de Elzas beschrijft:

"Der Pikarde, der den Gebrauch seines Dialektes verlernte, verblieb trotzdem in derselben sprachlichen und kulturellen Welt: der französischen. Der Bayer, der seinen Dialekt aufgab, blieb in derselben sprachlichen und kulturellen Welt: der deutschen. Doch der Elsässer, der seinen Dialekt verliert, geht von einer sprachlichen und kulturellen Welt in die andere über".

geldt *mutatis mutandis* natuurlijk ook voor Brussel, waar men lange tijd zo een situatie gekend heeft. Er zijn echter heel wat aanduidingen dat dit soort taalshift nu veel minder relevant geworden is. De sociologische situatie in de stad is intussen dermate veranderd dat het dialectverlies in de bovenstaande betekenis zowat achter de rug is, wat wil zeggen dat een diglossische situatie "dialect — cultuurtaal" (endogene of exogene) voor veel minder mensen dan vroeger nog bestaat.

8.6. De contactsituatie heeft ook op een andere manier invloed uitgeoefend. Zoals uit heel wat studies is gebleken (Janssens 1982, Van de Craen & Langenakens 1979, De Vriendt & Willemyns 1987, Willemyns 1979 ...) heeft de concurrentie met een exogene cultuurtaal het traditionele dialectverliesproces bespoedigd omdat als "typische" veranderingsfactor ook een rol heeft gespeeld de taalpolitieke overtuiging bij een deel van de bevolking in stad en rand, dat de concurrentie met de exogene cultuurtaal (Frans) alleen kon worden aangegaan op de basis van een endogene cultuurtaal (Nederlands). Dat heeft er in het Brusselse toe geleid dat het dialect vroeger en massaler werd opgegeven dan in de meeste andere gebieden van Nederlandstalig België en dat dus bij Nederlandstaligen uit ons onderzoeksgebied de diglossiesituatie "Brabants dialect — Nederlandse standaardtaal" vroeger en sneller afneemt dan elders.

8.7. De Nederlandse dialecten die in Brussel nog bestaan zijn vooral niet-Brusselse dialecten van Vlaamse immigranten, waarvan het gebruik meestal tot het privé domein beperkt blijft. De di-, resp. triglossische situaties van het type:

- Brussels dialect >< Franse cultuurtaal
- Brussels dialect >< Nederlandse cultuurtaal
- Brussels dialect >< Nederlandse cultuurtaal >< Franse cultuurtaal

zijn in snel tempo aan het verdwijnen en vervangen door een "tweetalige" situatie waarvan de Franse cultuurtaal en de Nederlandse cultuurtaal de twee componenten zijn. Het gebruik van andere variëteiten (Brusselse, andere Vlaamse of Waalse dialecten) is zo zeer tot de privé-sfeer (familiaal domein) beperkt dat men niet meer van een diglossische situatie kan spreken.

Het is deze verandering die in belangrijke mate mee verantwoordelijk is voor de methodologische moeilijkheden die wij in het begin van dit artikel hebben geciteerd als hinderpaal voor het doorvoeren van een "traditioneel" dialectonderzoek.

Bibliografie

- Baetens Beardsmore, H. (1971). *Le français régional de Bruxelles*. Bruxelles: Presses universitaires de Bruxelles.
- Baetens Beardsmore, H. (1981). De overkoepelende taalhypothese toegepast op Brussel. *Taal en sociale integratie* 4, 31-41.
- Brinkmann to Broxten, E. (1986). *Stadtsprache - Stadtmundart*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- De Schutter, G. (1992). Lexicale vernieuwing in stads- en plattelandsdialecten in België. *Hagen, Goossens & van Hout*, 115-129.
- De Vriendt, S. & Goyvaerts, D. (1989a). Fonologische processen in het Brussels. *Taal en sociale integratie* 13, 173-202.
- De Vriendt, S. & Goyvaerts, D. (1989b). Assimilation and sandhi in Brussels. *Leuvense bijdragen* 78, 1-93.
- De Vriendt, S. & Van de Craen, P. (1987). Réalités et politiques linguistiques. Le cas de Bruxelles. *Etudes de linguistique appliquée* 65, 110-116.
- De Vriendt, S. & Willemyns, R. (1987). Linguistic research on Brussels. *Witte-Baetens Beardsmore*, 195-231.
- Dittmar, N. & Schlobinski, P. (1988). *The Sociolinguistics of Urban Vernaculars*. Berlin: de Gruyter.
- Goossens, J. (1992). Dialecten in het centrale Zuidnederlandse stedennetwerk. *Hagen, Goossens & van Hout*, 9-28.
- Gubin, E. (1978). La situation des langues à Bruxelles au 19me siècle à la lumière d'un examen critique des statistiques. *Taal en sociale integratie* 1, 33-80.

- Hagen, A., J. Goossens & R. van Hout (red.) (1992). *Stadsdialecten*. Taal en Tongval, Themanummer 5.
- Janssens, G. (1982). Evolutie van de taalsituatie te Overijse (1830-1980). *Taal en sociale integratie* 6, 135-198.
- Labov, W. (1966). *The Social Stratification of English in New York City*. Washington D.C.: Center for Applied Linguistics.
- Mattheier, K. (1990). Dialekt und Standardsprache. Über das Varietätensystem des Deutschen in der Bundesrepublik. *International Journal of the Sociology of Language* 83, 59-81.
- Mazereel, G. (1931). *Klank- en vormleer van het Brusselsch dialect*. Leuven: De Vlaamsche drukkerij N.V. (Kon. Vlaamsche Academie voor Tal- en Letterkunde, reeks 6, nr. 52).
- Milroy, J. (1981). *Regional Accents of English: Belfast*. Belfast: Blackstaff.
- Münstermann, H. (1992). Het Maastrichts een stadsdialect? *Hagen, Goossens & van Hout*, 96-113.
- Philippis, E. (1980). *Schicksal Elsaß. Krise einer Kultur und einer Sprache*. Karlsruhe: Verlag C.F.Müller (vertaling van de eerst in het Frans verschenen editie [1978], getiteld "L'Alsace face à son destin. La crise d'identité".)
- Van de Craen, P. & Langenakens, A. (1979). Verbale strategieën bij Nederlandstaligen in Sint-Genesius-Rode. *Taal en sociale integratie* 2, 97-140.
- Van Loey, A. (1979). Het Brusselse Nederlands dialect. *Taal en sociale integratie* 2, 77-95.
- Weijnen, A. (1958). *Nederlandse dialectkunde*.
- Willemyns, R. (1979). Bedenkingen bij het taalgedrag van Vlaamse universiteitsstudenten uit Brussel-Halle-Vilvoorde. *Taal en sociale integratie* 2, 141-160.
- Willemyns, R. (1989). Het onderzoek van het linguïstische beeld van Brussel. *Taal en Sociale Integratie* 13, 205-214.
- Willemyns, R. (1995). Dialektverlustmodellen im niederländischen Sprachraum. Verschijnt in *Akten des IX. Weltkongresses der "Internationalen Vereinigung für germanische Sprach- und Literaturwissenschaft"*, Vancouver.
- Witte, E. (1993) (ed.). *De Brusselse rand*. Brussel: VUBPRESS
- Witte, E. & Baetens Beardsmore, H. (1987) (eds.) *The Interdisciplinary Study of Urban Bilingualism in Brussels*. Clevedon-Philadelphia: Multilingual Matters.